

Orosz László

tudományos főmunkatárs

VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest

scientific senior research fellow

VERITAS Research Institute, Budapest

laszlo.orosz@veritas.gov.hu

**A „ZSIDÓ SAJTÓHEGEMONIA” ELLENI KÜZDELEM
A HAZAI NÉMET MOZGALOM SAJTÓJÁNAK
KORAI IDŐSZAKÁBAN (1917–1920)**

***THE EARLY STAGES (1917–1920) OF THE STRUGGLE
AGAINST “JEWISH MEDIA HEGEMONY” OF THE GERMAN
MOVEMENT IN HUNGARY***

ABSTRACT

The study attempts to shine a light on a relatively under-analyzed area of media history. It briefly outlines the process whereby the Hungarian German-language media transitioned from being perceived as an ally of the burgeoning ethnic German movement (the start of the 18th century) to an enemy (the turn of the 20th century). The study presents the origins of the Volksdeutsch media, i.e. the early newspapers (the predecessors of the emblematic *Sonntagsblatt*), along with the overlapping goals and objectives of the Volksdeutsch media and the ethnic German movement. Finally, through the articles that appeared in the pages of the *Neue Post*, the study offers a look into how factors considered to be dangerous to the ethnic consciousness of the German people – via the reinforcement of a perceived threat – were interpreted in a specific way, the result of which was the designation of a convenient and evident enemy. The study primarily focuses on a lone segment, the smashing of Jewish media hegemony, through the numerous examples of the political, economic and moral „destruction” attributed to the Jews, gathered from the newspaper mentioned above (between 1917 and 1920).

Kulcsszavak: sajtótörténet, zsidókérdés, német nemzetiség, I. világháború, Horthy-korszak, antiszemitizmus

Keynotes: history of the press, Jewish question, German minority, First World War, Horthy era, antisemitism

1. Sajtótörténeti előzmények. A hazai német nyelvű sajtó a XX. század elején

A magyarországi német nyelvű sajtó hosszú és gazdag múltra tekint vissza. A magyar nyelvű sajtót mintegy fél évszázaddal megelőzve a XVIII. század 30-as éveiben veszi kezdetét,¹ és fejlődése a sajtótörténeti szakirodalom szerint világosan korszakolható.² A mi szűkebb témánk szempontjából az érdemel figyelmet, hogy már a reformkorban megjelenik a zsidó újságírók számottevő befolyása, ami aztán a későbbiekben is megmarad, sőt még tovább erősödik.³ A zsidóságnak a hazai német nyelvű sajtóhoz való kapcsolódását ama általános tendencia magyarázza, miszerint az eltérő helyi viszonyok közül több hullámban Magyarországra áttelepülő zsidók beilleszkedése a kelet-közép-európai német műveltséghez való kapcsolódás jegyében zajlott.⁴

A kiegyezést követően a németajkú városi polgárság gyors elmagyarosodása folytán⁵ a német nyelvű sajtó határozott jelentőségvesztésének kellett volna bekövetkeznie. Abban, hogy ez mégsem történt meg, jelentős részt kell tulajdonítanunk a német nyelven fogyasztó zsidó újságolvasó közönségnek. A magyar nyelvűsége csak fokozatosan áttérő zsidóságnak még 1880-ban is több mint 40%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, s noha 1910-re ugyanez a mutató már 10% alá csökkent, a mindkét nyelvben egyaránt otthonosan mozgóak száma ezután is százezres nagyságrendre tehető.⁶ A főváros kétnyelvű közegében a magyar nyelvű sajtó térnyerésének lassúságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy – 1875-ben – a német nyelvű (hazai és külföldi kiadású) sajtótermékek előfizetőinek száma csaknem háromszorosa volt a magyar nyelvűekének.⁷ A századfordulón útjára induló német nemzetiségi mozgalom⁸ számára azonban e német sajtó szellemisége, prioritásrendszere, s persze tulajdoni háttere is teljességgel vállalhatatlan volt. A budapesti német nyelvű napilapokat – 6 ilyen létezett a XX. század elején – a német népi érdekek elárulóinak, a zsidó destrukció eszközének tekintették. A (mások mellett) Dux Adolf, Falk Miksa, Veigelsberg Leó, Alexander Bernát, Vészi József neve által fémjelzett Pester Lloyd (1854–1945), a Bródy Zsigmond által birtokolt Neues Pester Journal (1872–1925), a Beremann Gyula, majd Bródy Dániel féle Politisches Volksblatt (1875–1920), a Tenczer Pál által alapított, később Fleischmann Sándor és Mérei Oszkár által továbbvitt Neues Politisches Volksblatt (1877–1940), a Singer Artúr, majd Rotter Lajos szerkesztette Neues Budapesti Abendblatt (1899–1920), s végül – a későbbiekben még tárgyalandó – Neues Kleines Journal (1897–1917) működésében és szellemiségében aligha vitathatóan fontos szerepet kaptak a zsidó származású újságírók.⁹

Velük szemben szerveződött meg – hangsúlyosan keresztény alapon – a népinémet [volksdeutsch] sajtó, mely (korabeli megnyilatkozásaiból idézve) azt a feladatot tűzte ki maga elé, „hogya a tősgyökeres németiségben újra felébressze, ébren tartsa és megerősítse a német népi öntudatot.” Ebből következően „a népinémet sajtó az újságírás egy olyan sajátos fajtája, amelynek különleges jellegét a harcias hangnem adja.” E sajtó mindig hű lenyomata a mozgalom állapotának, mivel „a sajtó és a mozgalom kéz a kézben járnak.”¹⁰ A csonka-országi népinémet mozgalom sajtója valójában nem a közismert Sonntagsblatt-tal,¹¹ Bleyer Jakab 1921 őszén megalapított hetilapjával vette kezdetét. Kevésbé ismert tény, hogy már az I. világháború végén is rendelkezésre állt – mégpedig napi megjelenéssel – egy szócső: a Neue Post.

A századelő németül megjelenő budapesti napilapjai közt ott találjuk az 1897 óta megjelenő – a zsidó Weiss Félix által szerkesztett – Neues Kleines Journalt. A lap e korai korszakában a népnézés szenzációhajász tényfeltárásai révén az elégedetlen alsóbb néprétegek érzelmeire apellált, amiről számos cikke pusztán címeik felületes végigtekintése alapján is („Arbeiterschutz”, „Theures Brod”, „Die vergessenen Armen”, „Die Armuth in der Hauptsatadt”, „Der Agrarsozialismus im Parlament”, „Wohnungsnot und Wohnungswucher”, stb.) egyértelműen árulkodik. A nem előfizethető, csupán utcai rikkancsoktól beszerezhető lap 15 ezres példányszáma gyakorta kevésnek bizonyult, épp ezért olykor ezres nagyságrendben kellett utánnyomni.¹²

E kimondottan baloldali irányultságú bulvárlapot 1917 augusztusában felvásárolta a századelő befolyásos hitbuzgalmi és közéleti egyesülete, a Katolikus Népszövetség.¹³ A német nyelvű munkásrétegek tömegeinek megszólítására, egyben a szociáldemokrata típusú politikai szervezkedés felől a keresztényszocialista tábor felé orientálására¹⁴ és a „destrukció” eszmeisége helyett a vallásosság irányába terelésére remek lehetőségnek látszott az amúgy népszerű napilap megszerzése. Az „idegen szellemű” és „nemzetrontó” gondolatokkal szemben ettől kezdve a „német” és „keresztény” szellemiség kettős feltételrendszere érvényesült, s a lap karakterét lényegében véve kijelölte a háttérben álló körök konzervatív, vallásos, állampatrióta irányvonala. A tulajdonosváltással a lap kiadó-szerkesztője egy (német származású) katolikus pap lett, az 1920-ban nemzetgyűlési képviselővé is megválasztott Huber János,¹⁵ aki évtizedes gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezett már a német katolikus sajtó szolgálatában.¹⁶ A „német ügy” harcos képviselőjét az immár „németté lett” lap egyelőre (a világháborús összeomlásig) még nem vállalta fel, így a magyar nemzeti érdekekkel való látványos azonosulás főképp a zsidó befolyás hangos bírálatában jelentkezett.

2. A zsidó sajtóbefolyás elleni harc első megnyilvánulásai

A tulajdonosváltás után, 1917. augusztus 3-án a Neues Kleines Journal vezércikkben tudatta az olvasókkal, hogy immár „keresztény orgánummá” változott. „Szégyenletes volt és veszélyes is egyben az eddigi állapot, ahol mindenki, aki nem volt birtokában a magyar nyelvnek, amennyiben napilapot akart olvasni, arra kényszerült, hogy nem keresztény, sőt sokszor akár igencsak keresztényietlen lapokhoz nyúljon.” Ezért is oly fontos siker, hogy a piacon lévő budapesti német nyelvű napilapok mellett, „melyek közül az összeset zsidók írják, ezután immár a katolikusoknak is van napilapjuk.”¹⁷

A lezajlott profilváltás külső megjelenítését szolgálta a lap címének lecserélése. A „zsidó múlttal” történő szakítás jegyében a lap 1917. október 2-án már Neue Post címen jelent meg. A mondanivaló és a terminológia az elmúlt két hónap változásait vitte tovább, vagyis az esetleg nem kívánatos irányt vehető nemzetiségi tematika tudatos háttérbe szorítása mellett kiállt a keresztény értékrend, a magyar nemzetpolitika és a németiség hungarus¹⁸ érzületének további erősítése oldalán, és támadta mindazt, ami veszélyt jelenthet a magyar politikai szupremáciára, nevezetesen a „nemzetrontó zsidó befolyást”, Tisza István – a zsidókat szabadjára engedő – kormányzatát,¹⁹ de még a túlzó, pángermán motivációjú nemzetiségi törekvéseket is.²⁰ E program hangos képviselőéhez egyfelől Bleyer és a magyarbarát hazai német mozgalom támogatására számíthatott,²¹ másfelől az épp ekkoriban körvonalazódó Bangha-féle katolikus sajtóbirodalom²² is kebelébe fogadta a lapot 1918 őszén, hogy aztán – a kommün idején történt betiltása után újjáéledve – a Központi Sajtóvállalat lapcsaládjának német tagjaként támogassa a keresztény kurzus politikáját (egyebek mellett a numerus clausus kérdésében).²³

A hazai lappiac új, illetve újjáprofilírozott szereplőjeként megkapaszkodó Neue Post politikai mozgásterének legnagyobb szabadságfokkal rendelkező eleme volt az antiszemita szellemiség. És ez nem pusztán a korabeli közbeszéd többé-kevésbé általánosan elfogadott gőzkieresztő szelepeként nyert teret, de legalább annyira kívánatos volt a német mozgalom szempontjából is: a német identitást és a népiségi attribútumokat fenyegető számos veszélyforrás közül a politikailag legkevesebb roszszallást kiváltó, ugyanakkor társadalmilag a legszélesebb mozgósítást előidézni képes „ellenség” képét definiálta. A zsidóság ugyanis a lap szemében megtestesítette mindazt, amitől óvni kell a magyarsággal való békés együttélésben érdekelt, patrióta, keresztény „deutschungar”²⁴ népet. Vagyis a nyugalmat és rendet felforgató baloldali és liberális politikai eszmék terjesztését, a Monarchia üdvös szimbiózisban együtt élő népei-

nek egymás ellen lázítását, a gazdasági lehetőségeknek a meglévő erőfőlényre támaszkodó elszívását, az erkölcsrombolást, értve ez alatt a keresztény egyházi tanoktól való eltántorítást és a hagyományokon nyugvó értékrend kiforgatását, de még a hazai németiség egészséges önvédelmi mechanizmusainak elaltatását, vagy épp önirányításának idegen kezekbe átjászását is.²⁵

Az itt említett, jól ismert antiszemita toposzoknak a Neue Postban való megjelenését nemrégiben csokorba gyűjtöttem az egyik intézeti kollégám – 70. születésnapja alkalmából összeállítandó – tisztelgő kötetben.²⁶ E helyütt ezért csak egy szűkebb szegmens, a sajtópolitikai küzdőtér, a „zsidó sajtófőlény” elleni harc illusztrálására teszek kísérletet a lap néhány cikkének bemutatásával.²⁷

„Aki a magyar viszonyokkal tisztában van, annak számára jól ismert tény, hogy a Magyarországot vezető államférfiakat, ahogyan az értelmiséget is, nem magyar szellemiség irányítja. Nincs is tán más ország, mely történelmi nyomvonaláról annyira más útra lépett volna, mint Magyarország. Az egyesületekben és az újságokban, a regényekben és a színpadokon újra és újra azzal a felfogással és érzülettel találkozunk, mely oly idegennek tűnik.” E gondolatokat a Károlyi-kormány két és fél havi teljesítménye láttán osztotta meg a Neue Post az olvasóival, s egyben a bajok gyökerére és a rombolás eszközeire is rámutatott: „Ennek az idegen szellemnek, ennek az egészségtelen világlátásnak került bűvkörébe az egész magyar szépirodalom, különösen a hírlapirodalom. A Budapesten megjelenő 25 napilap közül 20 a zsidók kezében van. A szépirodalmi lapok csaknem kivétel nélkül, a vicclapok kivétel nélkül zsidók. Azok az ideák, amiket e lapok és folyóiratok terjesztenek, mind destruktív természetűek. [...] És saját akarataukra, illetve hasonmásukra formálják át az ország közvéleményét.”²⁸

A történelmi nyomvonalról való letérítésben a Neue Post egy másik írása is a zsidók sajtóhatalmát teszi felelőssé. „A zsidók győzelme a világháborúban. Ausztria–Magyarország szétverése és a zsidók szerepe” című cikk az egykori közös külügyminiszter Czernin gróf öccsének Bécsben megjelent emlékezéseit idézve²⁹ arról ír, hogy a Lajta magyar oldalán élő „sémik” még a túloldaliakhoz képest is „jobban uralták a teljes nemzeti sajtót. A tisztán zsidó, németnyelvű ’Pester Lloyd’ az osztrák–magyar közös érdekeknek nem kevésbé ártott, mint ’Az Est’ vagy más magyarországi zsidó lap.” Főképp azzal, hogy az etnikai torzsalkodásokat szította, azok csillapítása helyett: „[...] számtalanszor sikerült volna – kesereg a lap – a különféle nemzeti kiegyezéseket keresztülvinni, ha nem hiúsította volna meg a közeledést valamennyi nemzet zsidó sajtója a maga kártékony, főlényes tollával.” Pedig a háborús veszély fé-

nyesen bizonyította a birodalom népeinek kohéziós erejét. „Általános volt a meglepődés, amikor 1914 augusztusában a Monarchia népei hirtelen ’fölfedezték’ összetartozásukat. E rejtély megoldása egyszerűen az volt, hogy a háború kitörésével a zsidó sajtóra szájkosár került, jobban mondva a bűzlő kanális száját elzárták.”³⁰

E destruktívnak minősített sajtó befolyását ugyanakkor nemcsak az idézett módon, tehát korlátozással lehet csökkenteni, hanem egyfajta ellensúly létrehozásával is. Ez a vízió indította a jezsuita Bangha Bélát³¹ a már említett harcos keresztény sajtóvállalkozás létesítésére. Ennek működéséről (még részvényjegyzéseiről is) rendszeresen beszámolt a Neue Post – mindig kidomborítva a zsidó sajtó ellenpólusának szerepkörét s persze a sajtóbirodalomban elfoglalt saját pozícióját is. 1918-at köszöntő újévi számában a lap emlékeztet, hogy „éveken át nem volt a magyar fővárosban egyetlen német nyelvű keresztény napilap sem. Magyarországon keresztény német népe ki volt szolgáltatva a zsidó sajtónak. Zsidó újságírók [...] a zsidó nagytőke és nagykereskedelem zsoldjában állva a keresztény nép legegységesebb érdekei ellenében írtak [...], és bizonyára nevetek azon, hogy e nép még meg is fizette őket mindezekért.” A Neue Post révén azonban keresztény fővárosi napilap született, melynek fő érdeme, hogy a vallásos német nép nyelvén szól, s „nem a zsidó német zsargonban íródik.”³²

A Központi Sajtóvállalat 1918. júniusi közgyűléséről is ebben a szelvényben tájékoztat a lap: „Az egész közgyűlés lángoló tiltakozás volt az erkölcsi kútmérgezést nagyban űző magyarországi zsidó sajtó eddigi monopóliuma ellen.” E gyűlés tudtul adta, hogy ezennel szétérték a közvéleményt fogva tartó keresztényellenes sajtó fojtogató bilincseit, s elhozták annak esélyét, hogy megmeneküljön a keresztény Magyarország a fenyegető parazitauralom igája alól. A lap idézi Bangha zárszavát is, mely szerint egy beteget csak akkor lehet meggyógyítani, ha maga is élni akar, s kimutatja az élet iránti szándékát. Magyarország népe beteg ugyan, de élni akar. Maga a Sajtóvállalat a látványos jele ennek az életakarásnak.³³

Az év augusztusában a lap egyéves múltjára visszatekintő főszerkesztői vezércikk sikerként konstatálja, hogy „[...] sokan belátták, számos kérdésben milyen egyoldalúan informálták őket a zsidó lapok [...], hogy pénzükkel mindaddig saját ellenségüket tették nagygyá.” Pedig „azok az emberek, akik a zsidó lapokat állítják elő, a keresztény néptől végtelen távolságra vannak. Ők egy idegen néphez tartoznak, amely keresztény népünkkel sem hitben és erkölcsben, sem pedig a szokások és érdekek terén nem egyezik. A zsidó lapok szerkesztői épp származásuk és népi hovatartozásuk okán mindig saját népük érdekeiért lépnek föl.” Persze

„végül is természetes, hogy minden ember azt a népet szereti a legjobban, melyből maga is származik: a zsidó a zsidót, a németmagyar a németmagyart. Épp ezért az a véleményünk – írja Huber –, hogy a zsidók csak a zsidók számára írjanak újságot, a németmagyar írók pedig a németmagyarok számára.”³⁴

3. Sajtóharc a keresztény kurzus korai időszakában

A kommün idején történt betiltását túlélő Neue Post a kiépülő keresztény kurzus korai szakaszában³⁵ is hangos alakítója volt az antiszemita közbeszédnek. Nemcsak az élet számos területén tetten érni vélt „elzsidósodás” kapcsán, ill. az ellene folytatandó „önvédelmi harc” egyes lépéseit (pl. a numerus clausus-t) támogatva hallatta hangját, de a zsidóság sajtótúl-hatalmának kérdését is napirenden tartotta. „A múlt század hetvenes éveiei a sajtó valóban magyar volt. A magyarság kitűnő publicistákat termelt ki, komoly férfiakat, széleskörű, alapos tudással és lángoló hazaszeretettel. Amíg a sajtó magyar kezekben volt, nem találunk benne mocskot. Ám micsoda változás következett be, amikor az utóbbi évtizedekben csaknem az egész magyar sajtó a zsidók kezébe került! Talán sehol másutt a világon nincs az újságírásban oly sok szenny és aljasság, mint ebben az ’új’ magyar sajtóban. Igazi zsidó cinizmussal lett lerántva a sárba mindaz, ami nekünk, keresztényeknek szent” – panaszkodik „A magyar sajtó” című vezércikk 1920 nyarán.³⁶

Szóban forgó írásában a lap azt is a zsidó sajtó szemére veti, hogy a világháború kezdetén ő „fújta meg legvadabbul a harci kürtöket [...]”; aztán ő volt, aki defetizmust hirdetett; ő és munkatársai idézték elő az 1918. októberi összeomlást; a zsidó újságírók soraiból kerültek ki a proletárdiktatúra fő támaszai; a román megszállás idején pedig e ’magyar’ sajtó viselkedett a legaljasabb módon. Gondoljunk csak azokra a kirohanásokra, melyek akkoriban jelentek meg Horthy és a Nemzeti Hadsereg ellenében.” Azon gazemberek egy része, akik nemrégiben még a „magyar sajtó” fő képviselői voltak, ma külföldön, jórészt Bécsben dolgoznak, „mégpedig Magyarország ellenében, s elárasztva az egész világot hazugságaikkal.” Ugyanakkor „a zsidó-liberális sajtó, mely előszeretettel ruházza fel magát a ’magyar’ sajtó névvel, belföldön [is] a régi tevékenységét kezdi újra. Nem kevésbé destruktív, mint annak idején, mivel a fő hangadók még mindig Kéri, Göndör-Krauss, Pogány-Schwarz, Kunfi-Kohn, Jászi-Jakubovics és a többi fénylő csillaga a „magyar” sajtónak. Csupán a módszer változott némiképp. [...] Egy magyar mondás úgy tartja: A kutya ugyanaz, csak a nyakörv más.”³⁷

„Magyarország német népe és a Neue Post” című cikkében a lap ismét erkölcsi és kulturális tényezőkkel indokolja létének szükségességét. „Amennyiben leállna a Neue Post, úgy a német nép Magyarország egyéb német nyelvű sajtójára volna utalva. Ez azonban teljességgel – mind a hat német napilap – zsidó. A sajtó révén a zsidó szellemiség megfertőzi a népet. A zsidó sajtó a melegháza az erkölcstelenségnek, az osztályharcnak, a nemzetiségi gyűlölködésnek és az elkeresztényietlenedésnek. Egy nép, mely átítatódik a zsidó sajtó szellemiségével, elveszíti karakterét, erkölcsi gerincét, egészséges életfelfogását, s végül a hitét. Mi azonban Magyarország keresztény német népét nem csupán gazdasági, hanem világnézeti tekintetben is meg akarjuk szabadítani mindennemű sémi befolyástól. Ez okból [...] elengedhetetlen, hogy a Neue Post megfelelő támogatást kapjon és elterjedjen, mert csak egy erős Neue Post lehet olyan szilárd gát, amin megtörnek a zsidó sajtó piszkos hullámai.”³⁸

E támogatás azonban nemigen érződött, így 1920 nyarára a lap már súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött. A határváltozások Dél-Magyarországon előfizetői 60%-ától fosztották meg. A Neue Post egyre kétségbeesettebb segélykiáltásokkal fordult a keresztény németajkú olvasóközönséghez, olykor korholó szavakkal is próbálván felébreszteni annak lelkiismeretét. „A legnagyobb világhatalom – még nagyobb, mint a pénz hatalom – a sajtó. S e világhatalmi pozícióba a zsidó sajtó a félrevezetett és vakká tett keresztény tömegek pénze által kapaszkodott fel. Különösen érvényes ez a német nyelvű sajtóra, mely mindezt ujjongva köszöntötte és üdvözölte, ám mindeközben a keresztény sajtótermékeket elhanyagolta, mint megvetendőt kerülte, a kultúrával és a haladással szembenállónak nyilvánította, s a világ elbutítójaként beállítva visszafojtotta.” Vajon a forradalmak tapasztalatai után „észhez tér-e már német-magyar népünk ebben a tekintetben? Kívánja, igényli, vagy akár csak szándékozza-e a keresztény német sajtót ebben a zsidó sajtónak áldozatul esett országunkban?” A válasz szomorú: „Nem igazán. [...] Hol látni itt kiváló németjeink keresztény felfogását, hol látni keresztény politikai és gazdasági buzgalmukat a keresztény orientáció érdekében, s hol a komoly szándék a ma oly égetően fontos keresztény propagandára a rágalmazó, hazug, külföldön minden téren minket lejárató zsidó-német propaganda ellenében? Sajnos igen szomorú, ám annál kevésbé tagadható a tény, amelyet itt rögzítenünk kell: mi németmagyarok elég sokáig hagytuk magunkat hipnotizálni a szocialista és liberális zsidólapok szellemiségétől!”³⁹

S épp ebben látja a cikk a legnagyobb mulasztást: „Nekünk, németeknek nem volt német keresztény sajtónk, s ami még rosszabb, nem is volt igényünk ilyenre, helyett – szándékosan vagy nem – jóllaktunk a zsidó

lapok és sajtótermékek patkánytejével, a legnagyobb kárt okozva pozitív kereszténységünknek, német műveltségünknek, német gazdaságpolitikáknak, német összetartozásunknak és német erkölcsünknek.” Ezért tud a destruktív propaganda feltartóztathatatlanul folyni továbbra is. A német nép még mindig a mindent elöntő sémi eredetű sajtótermékek után nyúl, zsidó szellemi árura költi pénzét, ezzel is a zsidó érdekeket szolgálva. Márpedig – emlékeztet a lap – a zsidó nagyhatalom, mondhatni világhatalom, nem egy zsidó államon nyugszik, hanem a szétszórt és hontalan zsidók sajtóhatalmán. S ez ellen igenis van orvosság: „Általában véve a zsidó sajtó, de különösen a semmivel se jobb német zsidó sajtó durva felforgató ideái ellenében [...] egy szavaiban és példájában keresztény német sajtót kell bevetni, mely egy bátor, a mégoly nagy áldozatoktól sem visszariadó kereszties hadjárat gyanánt német népünket lelkesíteni, közös zászló alá gyűjteni és a vörös szellemi áramlat elleni harcot fölvenni hivatott. Igen, ez korunk legnagyobb feladata [...]”⁴⁰

E küzdelmet a Neue Post azonban már nem vihette végig. 1920 őszére a lap komoly válságba került. A határváltozások során elvesztett előfizetőit⁴¹ nem tudta pótolni, s bár kísérletet tett arra, hogy egy névváltoztatással (Pester Zeitungra⁴² átkeresztelve) főként a városi német értelmiségre helyezze át olvasói bázisát, ám ez a kísérlet csupán egy évvel odázta el az 1921 őszén végül mégis bekövetkező elsorvadást. A német mozgalom sajtójának túlélését Bleyer Jakab ugyanekkor (1921 októberében) elindított hetilapja, a Sonntagsblatt⁴³ fogja majd biztosítani, mely azonban az asszimilálódott – s ezért a nemzetiség politikai vezérkara által lényegében veszteségként „leírt” – városi németiség helyett immár tudatosan a vidéki németiséget célozta meg.

JEGYZETEK/NOTES

1. A hazai német nyelvű sajtóról összeállított legfontosabb adattárak Réz, Heinrich (1935): *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. Verlag für Hochschulkunde. München; Rózsa Mária (2001): *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: I. Teil. Zeitschriften und Fachblätter. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. 9. évf. 7–198. old.; Rózsa Mária (2003): *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: 2. Teil. Zeitungen. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. 11. évf. 59–141. old.; Rózsa Mária (összeállította, az előszót és a mutatókat készítette) (2006): *Deutschsprachige Presse in Ungarn / Magyarországi német nyelvű sajtó, 1921–2000. Bibliographie / Bibliográfia*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat. Budapest.

2. Fried István (1983): A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. Magyar Könyvszemle. 1983/1. szám. 89–101. old.; Rózsa Mária (1993): A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig (Vázlat). Magyar Könyvszemle. 1993/2. szám. 224–230. old. – Lásd továbbá Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. [Budapest].
3. Osztern Rózsa (1930): Zsidó újságírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. Pfeifer. Budapest; Ujvári Hedvig (2010): Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után. Múlt és Jövő. 2010/3. szám. 40–50. old.; ill. Ujvári Hedvig (2011): Der jüdische Beitrag zum deutschsprachigen Pressewesen in Ungarn. Ein Überblick. In: Marten-Finnis, Susanne – Nagel, Michael (szerk.): Die Pressa / The Pressa. Internationale Presseausstellung Köln 1928 und der jüdische Beitrag zum modernen Journalismus / International Press Exhibition Cologne 1928 and the Jewish Contribution to Modern Journalism. Lumiere. Bremen. 393–408. old.
4. Vörös Károly (1986): A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. Kortárs. 1986/12. szám. 100–117. old.
5. A városi németiség elmagyarosodásának érzékeny tollú és gazdagon adatolt – a két világháború között készült – összefoglalása Pukánszky Béla (2000): Német polgárság magyar földön. Lucidus. Budapest.
6. Horváth Pál (szerk.) (1990): Hét évtized a hazai zsidóság életében I–II. MTA Filozófiai Intézet. Budapest. I. 190. old.
7. Ujvári, 2010. 42.
8. A századforduló német mozgalma kapcsán lásd Senz, Ingomar (1977): Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg. Oldenbourg. München. A hazai németiség történetének legfrissebb – monumentális – szintézise Seewann, Gerhard (2015): A magyarországi németek története. I–II. Argumentum. Budapest.
9. Rózsa (2003) 61, 49, 63, 49, 48 és szintén 48.
10. Wirthoven, Anton Franz Christian [Tafferner Antalról van szó, aki a két világháború között egyre radikalizálódó hazai német mozgalomban, 1938-tól Volksbundban, Basch Ferenc tudományos ügyekben illetékes „jobbkeze” volt – O. L.] (1941): Die ersten Anfänge der volksdeutschen Presse im Nachkriegsungarn. Deutsche Forschungen in Ungarn. 1941/1. szám. 1–16. old., 1. – A népinémet sajtó kapcsán lásd még Tafferner, Anton (1981): Das Bleyer’sche „Sonntagsblatt” (1921–1935). Ein Kampfblatt des ungarländischen Deutschland. In: Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Lebensjahr. Szerk.: Veiter, Theodor. Braumüller. Wien. 101–131. old.; Klein, Bruno (1944): Die volksdeutsche Presse Ungarns. Von den ersten Anfängen bis zum Ende des Weltkrieges. Deutsche Zeitung. 1944. 01. 15. 3–4. old.
11. Bleyer hetilapja kapcsán lásd Fata, Marta (1997): Jakob Bleyer und das „Sonntagsblatt”. Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933. In: Fassel, Horst (szerk.): Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–

- 1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Tübingen. 9–21. old.
12. Wirthoven (1941) 2.
13. Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica. Budapest. 131–139. old. – A Katolikus Népszövetség kiemelkedő szerepet játszott a németajkú katolikusok megszólításában, amit az is igazol, hogy az első világháború idején a több mint 300 ezres taglétszámának egynegyede volt német, akik aztán külön német szekcióban tömörültek, páter Huber János irányítása alatt. V. ö. Haltmayer, Josef (1981/82): Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. Südost-deutsches Archiv. 1981/82. 162–180. old., 166.
14. A témához lásd Gergely Jenő (1977): A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth. Budapest; Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In. A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Budapest. 186–213. old.; valamint Gianone András–Klestenitz Tibor (2017): Katolikus nagygyűlések Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete. Budapest. 131–139. old.
15. Huber kapcsán lásd Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzet-gyűlés tagjainak életrajzi adatai. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt. Budapest. 65. old.; ill. Haltmayer, Josef (1966): Domkapitular Dr. Johannes Huber. Gerhardsbote (Stuttgart). 1966/7. szám. 3. old.
16. Előbb a Westungarisches Volksblatt, majd a Katolikus Népszövetség orgánuma, a Christliches Volksblatt szerkesztőségében tevékenykedett. V. ö. Almanach. 65.
17. Ein christliches Blatt fürs christliche Volk! An unsere Leser! Neues Kleines Journal, 1917. 08. 03. 1.
18. Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative zur Magyarischen Nationalstaatsidee? In. Drabek, Anna M.–Plaschka, Richard G.–Wandruszka, Adam (szerk.): Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old.
19. A Tisza Istvánnal szembeni (távozása után is megmaradó) ellenérzés kapcsán lásd Wer trägt die Schuld daran? Neue Post, 1918. 07. 31. 1.
20. Geringer, Karl: Wir und die Alideutschen. Neue Post, 1918. október 09. 1.
21. Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In. VERITAS Évkönyv 2015. Szerk.: Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
22. Klestenitz Tibor (2013): A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex. Budapest.

23. A Központi Sajtóvállalat lapjainak a numerus clausus kapcsán tett megnyilvánulásaihoz lásd Orosz László (m. a.): A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóirodalom lapjaiban. (Megjelenés alatt a Trianon és a magyar felsőoktatás címmel 2017. 12. 04-én, az Eötvös Collegiumban megrendezett konferencia tanulmánykötetében.)
24. A „németmagyar” identitáshoz lásd Pukánszky Béla (1934a): „Deutsch-ungar”. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* 6. évf. 81–91. old.; Pukánszky Béla (1934b): *Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. Ungarische Jahrbücher* (Berlin-Leipzig), 14. évf. 144–164. old.; Szekfű Gyula (1937): *Schittenhelm Ede. Magyar Szemle* 30. köt. 3. szám. 223–231. old.; König Antal (1938): A hazai németiség két frontja. *Magyar Szemle* 32. köt. 3. szám. 214–224. old.
25. A témához lásd Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág. Budapest; Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris. Budapest; valamint Szabó Miklós (1989): *Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között.* In: *Uő: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986.* (Medvetánc könyvek). ELTE–MKKE. Budapest. – A hazai németiség hagyományos erkölcsiségének és identitásának talapzatát képező vallásosság kapcsán lásd Spiegel-Schmidt, Friedrich (2001): *Die Rolle der Kirchen bei den Donauschwaben im Zeitalter des Nationalismus.* *Suevia Pannonica* (Heidelberg). 29. évf. 68–86. old.; továbbá Haltmayer, Josef (1987/88): *Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg.* *Südostdeutsches Archiv.* 30/31. évf. 29–39. old.
26. Orosz László (m. a.): *Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában.* (Megjelenés alatt a Zinner Tibort 70. születésnapján köszöntő tanulmánykötetben.)
27. A német nyelvű lap a következőkben idézett cikkeinek magyar fordítása tőlem – O. L.
28. König, Anton: *Die Juden in den zukünftigen Ungarn.* *Neue Post*, 1919. 01. 16. 2. – A cikkben nehezményezett, a zsidóságnak a kulturális élet átformálása kapcsán kifejtett tevékenységéhez lásd Varga László (szerk.) (2005): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon.* *Pannonica.* Budapest. (Különösen Zeke Gyula: A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság. 273–280. old. és Lackó Miklós: *Zsidók a budapesti irodalomban.* 281–291. old.)
29. Ottokar Czernin gróf Otto nevű öccséről – követi rangban szolgáló egykori k. u. k. diplomatáról – van szó, akinek „*Der jüdische Geist als Hauptursache des Zerfalles der Donaumonarchie*” címmel az ausztriai politikai katolicizmus neves publicistája, Joseph Eberle által 1918–1925 között szerkesztett *Das Neue Reich* című lapban jelentek meg a gondolatai. – A családi háttérhez lásd Ligeti Dávid (2018): *Békepárti külügyminiszter a Nagy Háború árnyékában. Gróf Ottokar Czernin élete és pályafutása.* In: Lukács István – Majoros István (szerk.): *Közép-európai arcképcsarnok – 20. század.* ELTE. Budapest. 229–244. old.

30. Der Judensieg im Weltkrieg. Die Zerstörung Österreich–Ungarns und die Vorarbeit der Juden. Neue Post, 1920. 02. 20. 2.
31. Bangha kapcsán lásd Szolnoky Erzsébet (1998): A páter. Bangha Béla, a sajtó apostola. B. Angelico. Győr; valamint Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ. (2010): Bangha Béla SJ emlékezete. JTMR–Távlatok. Budapest.
32. Die 'Neue Post' gehört in jedes christliches Haus! Neue Post, 1918. 01. 01. 1.
33. Die Gründungsversammlung des christlichen Zentral-Pressunternehmen. Neue Post, 1918. 06. 14. 1. – Banghának a „zsidó sajtóról” alkotott véleményéről lásd Bangha Béla (1917): A zsidó sajtó a kereszténység ellen. Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgybizottsága. Budapest.
34. Huber, Johannes: Ein Jahr. Neue Post, 1918. 08. 01. 1.
35. A vesztes világháború és a forradalmak – különösen a proletárdiktatúra – ellenhatásaként létrejövő új színezetű konzervativizmus, illetve a jobboldali radikalizmus irányába forduló közvélemény átalakulása kapcsán alapvető fontosságú munka Lackó Miklós (2007): Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk. 2007/3. szám. 4–39. old.
36. Die ungarische Presse. Neue Post, 1920. 08. 19. 1.
37. Uo.
38. König, Anton: Das deutsche Volk Ungarns und die Neue Post. Neue Post, 1920. 05. 30. 3.
39. Landpfarrer [feltehetően Franz Hufnagel solymári plébános rejtőzik az írói álnév mögött – O. L.]: Notwendigkeit einer deutschen christlichen Presse in Ungarn. Neue Post, 1920. 07. 04. 3–4.
40. Uo. 4.
41. Csak Dél-Magyarországon előfizetői 60%-ától fosztották meg a határváltozások. Lásd König, Anton: Das deutsche Volk Ungarns und die Neue Post. Neue Post, 1920. 05. 30. 3. A déli határ megvonásához lásd Gulyás László (2016): A jugoszláv–magyar határ születése. In. Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM. Budapest. 11–26. old.
42. Rózsa (2006) 55.
43. Rózsa (2006) 57.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bangha Béla (1917): A zsidó sajtó a kereszténység ellen. Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgy-bizottsága. Budapest.
- Bihari Péter (2008): Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn. Napvilág. Budapest.
- Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaatsidee? In. Drabek, Anna M.–Plaschka, Richard G.–Wandruszka, Adam (szerk.): Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien

1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old.
- Fata, Marta (1997): Jakob Bleier und das „Sonntagsblatt”. Gründung und Entwicklung des Wochenblattes von 1921 bis 1933. In: Fassel, Horst (szerk.): Deutsche Literatur im Donau-Karpatenraum (1918–1996). Regionale Modelle und Konzepte in Zeiten des politischen Wandels. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Tübingen. 9–21. old.
- Fried István (1983): A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. Magyar Könyvszemle. 1983/1. szám. 89–101. old.
- Gergely Jenő (1977): A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth. Budapest.
- Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica. Budapest. 131–139. old.
- Gianone András – Klestenitz Tibor (2017): Katolikus nagygyűlések Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete. Budapest.
- Gulyás László (2016): A jugoszláv–magyar határ születése. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM. Budapest. 11–26. old.
- Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris. Budapest.
- Haltmayer, Josef (1966): Domkapitular Dr. Johannes Huber. Gerhardsbote (Stuttgart). 1966/7. szám. 3. old.
- Haltmayer, Josef (1981/82): Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. Südost-deutsches Archiv. 1981/82. 162–180. old.
- Haltmayer, Josef (1987/88): Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. Südostdeutsches Archiv. 30/31. évf. 29–39. old.
- Horváth Pál (szerk.) (1990): Hét évtized a hazai zsidóság életében I–II. MTA Filozófiai Intézet. Budapest.
- Klein, Bruno (1944): Die volksdeutsche Presse Ungarns. Von den ersten Anfängen bis zum Ende des Weltkrieges. Deutsche Zeitung. 1944. 01. 15. 3–4. old.
- Klestenitz Tibor (2013): A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex. Budapest.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. [Budapest].
- König Antal (1938): A hazai németiség két frontja. Magyar Szemle 32. köt. 3. szám. 214–224. old.
- Lackó Miklós (2007): Válságkorszak – válságelméletek. Három alaplum az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk. 2007/3. szám. 4–39. old.
- Ligeti Dávid (2018): Békepárti külügyminiszter a Nagy Háború árnyékában. Gróf Ottokar Czernin élete és pályafutása. In: Lukács István–Majoros István (szerk.): Közép-európai arcképcsarnok – 20. század. ELTE. Budapest. 229–244. old.

- Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ (2010): Bangha Béla SJ emlékezete. JTMR–Távlatok. Budapest.
- Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In. VERITAS Évkönyv 2015. Szerk.: Ujváry Gábor. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló. Budapest. 123–145. old.
- Orosz László (m. a.): A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóirodalom lapjaiban. (Megjelenés alatt a Trianon és a magyar felsőoktatás címmel 2017. 12. 04-én, az Eötvös Collegiumban megrendezett konferencia tanulmánykötetében.)
- Orosz László (m. a.): Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában. (Megjelenés alatt a Zinner Tibort 70. születésnapján köszöntő tanulmánykötetben.)
- Osztern Rózsa (1930): Zsidó újságírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. Pfeifer. Budapest.
- Pukánszky Béla (1934a): „Deutschungar”. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter 6. évf. 81–91. old.
- Pukánszky Béla (1934b): Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. Ungarische Jahrbücher (Berlin-Leipzig), 14. évf. 144–164. old.
- Pukánszky Béla (2000): Német polgárság magyar földön. Lucidus. Budapest.
- Réz, Heinrich (1935): Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. Verlag für Hochschulkunde. München.
- Rózsa Mária (1993): A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig (Vázlat). Magyar Könyvszemle. 1993/2. szám. 224–230. old.
- Rózsa Mária (2001): Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920: I. Teil. Zeitschriften und Fachblätter. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. 9. évf. 7–198. old.
- Rózsa Mária (2003): Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850-1920: 2. Teil. Zeitungen. Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. 11. évf. 59–141. old.
- Rózsa Mária (összeállította, az előszót és a mutatókat készítette) (2006): Deutschsprachige Presse in Ungarn / Magyarországi német nyelvű sajtó, 1921–2000. Bibliographie / Bibliográfia. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat. Budapest.
- Seewann, Gerhard (2015): A magyarországi németek története. I–II. Argumentum. Budapest.
- Senz, Ingomar (1977): Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg. Oldenbourg. München.
- Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In. A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Budapest. 186–213. old.

- Spiegel-Schmidt, Friedrich (2001): Die Rolle der Kirchen bei den Donauschwaben im Zeitalter des Nationalismus. Suevia Pannonica (Heidelberg). 29. évf. 68–86. old.
- Szabó Miklós (1989): Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In. Uő: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. (Medvetánc könyvek). ELTE–MKKE. Budapest.
- Szekfü Gyula (1937): Schittenhelm Ede. Magyar Szemle 30. köt. 3. szám. 223–231. old.
- Szolnok Erzsébet (1998): A páter. Bangha Béla, a sajtó apostola. B. Angelico. Győr.
- Tafferner, Anton (1981): Das Bleyer’sche „Sonntagsblatt” (1921–1935). Ein Kampfblatt des ungarländischen Deutschtums. In. Volk und Volkstum im Donauraum. Festgabe für Prof. Dr. Franz Hieronymus Riedl zum 75. Lebensjahr. Szerk.: Veiter, Theodor. Braumüller. Wien. 101–131. old.
- Ujvári Hedvig (2010): Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után. Múlt és Jövő. 2010/3. szám. 40–50. old.
- Ujvári Hedvig (2011): Der jüdische Beitrag zum deutschsprachigen Pressewesen in Ungarn. Ein Überblick. In. Marten-Finnis, Susanne – Nagel, Michael (szerk.): Die Pressa / The Pressa. Internationale Presseausstellung Köln 1928 und der jüdische Beitrag zum modernen Journalismus / International Press Exhibition Cologne 1928 and the Jewish Contribution to Modern Journalism. Lumiere. Bremen. 393–408. old.
- Varga László (szerk.) (2005): Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Pannonica. Budapest. (Különösen Zeke Gyula: A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság. 273–280. old. és Lackó Miklós: Zsidók a budapesti irodalomban. 281–291. old.)
- Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt. Budapest.
- Vörös Károly (1986): A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. Kortárs. 1986/12. szám. 100–117. old.
- Wirthoven, Anton Franz Christian (1941): Die ersten Anfänge der volksdeutschen Presse im Nachkriegsungarn. Deutsche Forschungen in Ungarn. 1941/1. szám. 1–16. old.